

СОМАТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В БОТАНІЧНИХ НАЗВАХ УКРАЇНСЬКИХ
ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРОК

Анотація. У статті подаємо спостереження над вторинною номінацією ботанічної лексики українських закарпатських говірок. Зокрема звертається увага на соматичну лексику у складі вищеназваної групи. Типовою моделлю мотивації є зовнішня подібність рослини чи частини рослини до анатомічної частини людини чи тварини, рідше – лікувальні властивості рослини.

Ключові слова: вторинна номінація, соматизми, ботанічна лексика, семантична мотивація, закарпатські говірки.

Summary. The author gives some observation on the secondary nomination of the botanic vocabulary of Ukrainian Transcarpathian patois. Much attention has been paid to the somatic vocabulary within the limits of the group mentioned above. A typical model of nomination is represented by the external similarity of a plant or its part to the anatomic part of a person or an animal, and rarely to medical properties of the plant.

Key words: secondary nomination, somatic vocabulary, botanical vocabulary, semantic motivation, Ukrainian Transcarpathian patois.

Одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики є різноаспектне вивчення лексики в її сучасному стані та історичному розвитку, що можливе тільки на підставі залучення інформації діалектологічних досліджень. Саме діалектна лексика є цінним джерелом інформації не лише про мовлення діалектоносців, а й про їх позамовне оточення.

Давньою за часом формування й цінною як джерело інформації про історичні процеси в мові є лексика на позначення рослин. Упродовж останніх десятиліть ця лексика є об'єктом досліджень багатьох мовознавців (активно вивчається етимологія, історія виникнення, семантика і словотвір українських назв рослин – праці В.Л.Карпової, М.М.Фещенка, Й.О.Дзензелівського, Я.В.Закревської, І.В.Сабадоша, Л.О.Симоненко, Т.П.Заворотної, А.М.Шамоти, Л.Д.Фроляк, О.А.Малахівської, Л.А.Москаленко, Р.С.Омельковець, М.В.Поістогової, А.О.Скорофатової та ін.). Дослідження ботанічної лексики останніх років свідчать про те, що ряд питань, пов'язаних із найменуванням рослин, може бути значно розширене. Зокрема недостатньо опрацьованими залишаються механізми постановки номінативних одиниць, зокрема мотиваційні зв'язки.

Актуальність діалектного дослідження зростає також залежно від того, якої діалектної території воно стосується, яка вага і значення того чи іншого регіону на діалектологічній карті України.

Закарпатські говірки, як відомо, здавна привертають увагу дослідників своєю яскравою діалектною специфікою, збереженням низки архаїчних рис і одночасно наявністю багатьох інновацій, тривалими взаєминами з іншими спорідненими і неспорідненими мовами.

Наше дослідження присвячене питанню вторинної номінації ботанічної лексики українських закарпатських говірок. Зокрема звертається увага на соматичну лексику у складі вищеназваної групи.

Соматизми (соматономени) – це назви, що описують людину як біологічну істоту (позначення

частин тіла, органів та інших елементів систем, які забезпечують життєдіяльність людського організму). Соматична лексика знаходиться в колі постійної уваги лінгвістів.

Зацікавлення процесами номінації загалом і вторинної зокрема припало на минуле століття у зв'язку з розвитком семасіології та ономасіології.

Вторинна номінація – це складне й багатогранне явище. Свідченням цього є неоднозначність тлумачення самого терміна в лінгвістиці. З одного боку, вторинну номінацію розглядають як процес “надання об'єкту ще однієї назви: з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою або як трансформацію попередньої назви об'єкта [29, 386], з іншого – як використання матеріальної оболонки вже наявної лексеми як назви для іншої реалії, що зумовлює появу в її семантичній структурі нової семми [30, 336; 33, 73].

Соматизми як тематична група лексики є базою для творення вторинних номенів. На ґрунті літературної мови до проблеми соматизмів різною мірою зверталися В.М.Русанівський [17], В.А.Ткаченко [32], Д.І.Терехова [31], Н.В.Лобур [9], М.В.Скаб [24] та ін.

І. Лексема *m'ilo* [псл. *tělo – 6, V, 579] в українських діалектах позначає: 1) ‘організм людини загалом з його зовнішніми і внутрішніми проявами’ (у різних діалектах); 2) ‘тулуб людини або тварини’ [1, II, 201; 13, I, 352; II, 291]; 3) ‘шкіру людини’ [1, II, 201].

Похідні лексикалізовані сполучення прикметник + іменник *m'ilo*: *христове к'їло* (окр. гов. Рх.), *христове m'ilo* (Рх.), *божого м'їло* (окр. гов. Пацканьове Уж.) ‘таволжник звичайний *Aguncus vulgaris* Raf.’, а також номен *к'їло*, *к'їло* (Мж., Тч., Рх.) ‘т.с.’, *боже m'ilo* ‘полин звичайний *Artemisia vulgaris* L.’. Останнє словосполучення поширене і в інших українських говорах на означення *Eriophorum*, *Stipa pennata*, *Actaea spicata* [27, 180]. Пор. ще середньонадніпр. *к'їло* *Stipa pennata* [27, 151], гуц. *m'ilo вівче* *Comarum palustre*, *Христове m'ilo* ‘таволга *Spirea*’ [16, с. 192, 213],

наддністр. *бóжи к'іло* 'пухівка Eriophorum' [3, 80]. Щодо останнього зауважимо, що пухівка має видовжені, гладенькі й м'які приквіткові волоски, які утворюють білий, схожий на ватний жмут; цвіте пухівка в травні-червні [7, 157]. Саме на цей час припадає католицьке свято Божого Тіла.

Композит *чистот'іл* (у більшості закарп. гов.) 'чистотіл звичайний *Chelidonium majus* L.' відбиває властивість рослини очищати тіло від різних недугів [22, 68]. Ізгласа цієї назви продовжується у бойк., наддністр., волин., поділ., зхполіс., півд.-сх. гов. [19 № 66; 25 № 183]. Пор. рос. *чистотел* [14, 54], біл. *чыстацел* 'т.с.' [8, 36].

Як бачимо, деривати від основи *тіл-* мають таку мотивацію:

- функціональне призначення;
- позитивна конотація.

II. Одна з найбільш численних груп за кількістю похідних вторинних утворень – назви на позначення голови та її частин: голова, вуха, око, язик, борода, брови, волосся.

Соматизм *голова* [псл. *golva – 6, I, 551] є найбільш важливим і значущим в житті людини.

Лексеми *головате^н*, *головатін'* (окр. гов. Тч., Мж. р-нів) 'волошка синя *Centaurea cyanus* L.', з одного боку, пов'язують з прикм. *головатий* з огляду на форму квітки, занадто великої щодо тонкого стебла, з іншого, – при номінації різновидів волошки, "може бути зіставлена і з формою [*глават*] 'волошка синя' < [*блават*]" [6, I, 552]. Пор. ще закарп. *головате^н* (окр. гов. Мж.), *головач* (Верховина Бистра В.Бр.) 'відкасник безстеблій *Carlina acualis* L.', які виникли у результаті перенесення назви *Centaurea cyanus*. Лексема *головатін'* у знач. 'волошка синя *Centaurea cyanus* L.' поширена у поділ. гов. [19 № 10], *голова^{те}н'* у знач. 'головатень круглоголовий, г. руський *Echinosphaerocephalus* L., е. *ritro* L.' – у схслобож. гов. [26, 303].

Композит *болиголоу* (*бул'аголоу*) (у більшості закарп. гов.) 'болиголов плямистий *Conium maculatum*' утворений від дієслова *bolěti* та іменника *голова* [6, I, 226] і зумовлений отруйністю рослини. Ізгласа цієї назви продовжується і в інших укр. гов. [15, 89; 16, 15; 19, № 71; 27, 180]. Походить з псл. *boligolvь [6, I, 226]. Пор. схслобож. *боли^еголоу*, *боли^еголова* 'бугила довгоносилова, б. лісова *Anthriscus longirostris* Bertol., а. *Sylvestris* (L.) Hoffm' [25 № 18], *буліголова* 'дудник лісовий *Angelica sylvestris* L.' [25 № 58].

Подвійна мотивація характерна для назв-комполітів *чорноголоука* (окр. гов. В.Бр., Уж., Мк., Ир., Хс. р-нів), *красноголоука* (окр. гов. В.Бр., Мк. р-нів) 'родовик лікарський *Sanguisorba officinalis* L.', *чорноголове^ц*' (Дулове Тч.) 'білий гриб (боровик) *Boletus edulis* Bull.', *червоноголове^ц*' (окр. гов. Мк., Рх. р-нів) 'осиковик *Leccinum aurantia-cum* (Fr.) S. F. Gray.', *красноголове^ц*' (окр. гов. Мж., Ир. р-нів) 'т.с.', (Кам'яниця Уж.) 'рижик звичайний *Lactarius deliciosus* Fr.'. З одного боку, назва вказує на колір суцвіть рослини чи шапки

гриба, з другого, – мотивація за формою суцвіття чи шапки гриба, яке є кулястим чи круглим. Назва *красноголове^ц*' в інших укр. гов. фіксується на означення *Boletus rufus*, *B. scaber* та ін. [20, 229]. Пор. також біл. *чорноголоуник* *Poterium*, *чорнагалоу* *Prunella* [8, 105], слц. *černoahlávk* *Prunella*, чес. *černoahlávek* *Sanguisorba minor* [35, с. 108, 196], пол. *czarnogłów* *S. officinalis* [36, 688].

Отже, деривати від основи *голов-* мають таку мотивацію:

- мотивація за формою: *голова^{те}н'*, *голова^{тін'}*, *головач*;

- мотивація за формою та кольором: *чорноголоука*, *красноголоука*, *чорноголове^ц*, *червоноголове^ц*, *красноголове^ц*;

- вказівка на властивості рослин: вони отруйні й мають запаморочливий запах: *болиголоу* (*бул'аголоу*).

III. Функцію сприйняття звуків та допоміжну роль у забезпеченні здатності до членороздільного мовлення виконує слухова сенсорна система. На периферійному рівні її представляє соматизм *вухо* (псл. *uxo* – 6, I, 441). Компонент *вухо* у закарп. гов. виступає в значній кількості ботанічних назв на означення в основному дикоростучих рослин: *зайчач'і вуха* (Вишка В.Бр.) 'анемона дібровна *Anemone nemorosa* L.', *свін'ач'і вуха* (Комарівці Уж.) 'болиголов плямистий *Conium maculatum* L.', *свін'с'ке* (*свін'с'кой*) (*вуха*) (окр. гов. В.Бр., Пр., Уж., Хс. р-нів) 'бегонія рацінолисткова *Begonia ricinophylla* A. Dietr.', *воўче ўхо* (Ужок В.Бр.), 'бруслина бородавчата *Evonymus verrucosa* Scop.', *медвєже* (*вуха*) (окр. гов. В.Бр., Уж., Хс. р-нів, Мж., Рх.) 'дивина залізнякавидна *Verbascum phlotooides* L.', *медвєж'і ушка* (окр. гов. Св.), *медовою вуха* (Кам'яниця Уж.) 'оман високий *Inula helenium* L.', *мишачою ушко* (Довге Поле Уж.) 'нечуйвітер волохатенький *Hieracium pilosella* L.'.

Усі ці номени, як правило, зумовлені зовнішньою подібністю листя рослин до вух тварин. Словосполучення *медовою вуха* 'оман високий *Inula helenium* L.' має подвійну мотивацію: вказує ще й на медоносні властивості рослини.

Отруйними властивостями рослини пояснюється номен *воўче ўхо* 'бруслина бородавчата *Evonymus verrucosa* Scop.'.

Окремі з цих назв фіксуються у схслобож. гов. на означення 'дивини *Verbascum*' (*ве^дмєже вуха*, *ве^дмєж'і вуха*, *зайчач'і вухи(а)* [25 № 57], 'подорожника *Plantago* L.', 'скупії звичайної, рай-дерева *Cotinus coggygria* Scop.' (*зайчач'і вуха*) [26 с. 138, 310], у схполіс. гов. на означення 'Мажантемум *bifolium*' (*зайчач'і вуха*) [27, 213], в інших укр. гов. для *Verbascum phlotooides*, *Salvia Aethiopsis*, *Arctostaphylos Uva ursi*, *Inula Helenium* (*медвєже* (*вуха*)) [27, 243]. Пор. відповідники з цим компонентом в інших слов'янських мовах: болг. *мече-ухо* (10, 306), с.-х. *медвед-ухо* 'Verbascum' [23, 491]; чес. *svini veška* 'болиголов плямистий *Conium maculatum*' [35, 169]; рос. *мишья ушки* [23, 232], чес. *myši úško* [35, 232], пол. *mysze uszka*,

mysze uszko [36, 388], болг. *миши уши* [10, 181], с.-х. *мишије (в)ухо, мишија ушешица* 'нечуївітер волохатенький Hieracium pilosella' [23, 232].

Як бачимо, деривати з компонентом *вухо* мають таку мотивацію:

- вказівка на зовнішню подібність листя рослин до вух тварин;
- вказівка на властивості рослин (отруйні, медоносні).

IV. Близько 90 % інформації про зовнішній світ ми отримуємо завдяки зору. До органів зорової сенсорної системи належать очі. Компонент *око* (псл. *oko* – 6, IV, 170) входить до складу номенів на означення дикоростучих рослин: *ворон'аче око* (у більшості закарп. гов.) 'вороняче око звичайне Paris quadrifolia L.', (Стужиця В.Бр.) 'волошка синя Centaurea cyanus L.', *ворон'ачої воко* (Чабанівка Уж) 'паслін чорний Solanum nigrum' L.', *о́чко* (Ділове Рх.), *волове о́чко* (окр. гов. Рх.) 'фіалка триколірна, братки Viola tricolor L.', *о́чка пол'ов'і* (Вишкове Хс.) 'фіалка запашна Viola odorata L.'.

В основі цих назв лежить мотивація за формою і подібністю плоду рослини до ока птаха чи тварини. Означення, що входить до складу словосполучення *о́чка пол'ов'і* вказує й на місце проростання рослини.

На думку І.Сабадоша, назва **воронь(-е) око* (<*vorňje oko id.) Paris quadrifolia була знана ще у киеворуський період, успадкована східно-, західнослов'янськими, болгарською та сербохорватською мовами [21, 43].

В інших укр. гов. словосполучення *ворон'аче око* вживається не тільки для 'воронячого ока звичайного Paris quadrifolia' [19 № 74; 25 № 45; 26, 138], але й на означення Aconitum anthora [27, с. 109, 192, 306]; *волове о́чко* – для Inula salicina, Aster amellus [27, 190; 28, 374]. У зхполіс. гов. зафіксована складна кількокомпонентна назва *о́ч'і божоїі матері'і* 'латаття біле Nymphaea alba L.'. В основі номінації – зовнішня подібність до соматизму та позитивна конотація. Пор. ще із знач. 'вороняче око звичайне Paris quadrifolia L.': слц. *vranie oko*, чес. *vraní oko* [35, 271], пол. *wronie oko* [36, 563], болг. *врани око* [10, 229], с.-х. *вранье око, вранино око* [23, 338].

Компонент *глаз-* входить до складу атрибутивного словосполучення *ан'ютини глáz'ки* (окр. гов. В.Бр., Уж., Мк., Бр., Хс., Рх. р-нів, Пр., Св.) 'фіалка триколірна, братки Viola tricolor L.', (Білки Ір.) 'перстач прямостоячий, калган Potentilla erecta L.', (Вл.) 'печіночниця звичайна Hepatica nobilis Garsault.'. Словосполучення *ан'ютини глáz'ки* (< рос. *анютины глазки* 'Viola tricolor L.' – 2, 199) зумовлене зовнішнім виглядом рослин (подібність до людського ока), а також містить емоційно-оцінну характеристику.

Назва на означення 'Viola tricolor L.' зафіксована ще у схполіс. [27, 168], вол., поділ., середньо-наддніпр., степ., схслобж. гов. [19 № 61; 25 № 170]. Причому у схслобж. гов. вживається ще й

для 'красолі великої (настурції великої) Troaeolum majus L.' [25 № 86].

V. Компонент *язык* (псл. *język* – 11, 311) виступає в складі назв *тур-їазік* (окр. гов. Уж., Ір. р-нів) 'серпій беззбройний Serratula inermis Gilib.', *т'оичин (т'еичин) їазі(бі)к* (окр. гов. Бр., Вн., Мж. р-нів, В.Бр., Пр., Уж., Мк., Ір., Св., Хс., Тч.), *мáчу(о)хин їазі(бі)к* (окр. гов. Пр., Уж., Мк. р-нів), *гáд'ачий їазік* (Вишка В.Бр.), *їазичк'бі* (Доробратове Ір.) 'сансївієра трьохроздільна Sansevieria trifasciata Prain.'. В основі номінації – асоціативний зв'язок між рослиною, зокрема довжиною її листя, та язиком. Номен *їазичок* 'рослина з довгими вузькими листками, переважно подорожник ланцетолистий' І.Сабадош відносить до праслов'янізмів (псл. *języč'kь*) [21, 13]. Пор. ще наддністр. *л'ісовій їазік* 'конвалія травнева Convalaria majalis L.' [19 № 23].

VI. Переважно захисні функції виконує допоміжний апарат ока – брови.

Номен *чорнобрїуц'і* у закарп. гов. вживається для 'фіалки триколірної Viola tricolor' (окр. гов. Хс.) та 'чорнобривців розлогих Tagetes patulus L.'. В основі мотивації – колір та зовнішня форма квітків чи плоду. Ізгласа цієї назви продовжується у гуц. гов. [16, 222].

VII. Соматизм *борода* (псл. *borda* – 6, I, 231) входить до складу композита *коз'їбород'ка* (Бобовище Мк.) 'білоцвіт весняний Leucosium vernum L.'. Назва зумовлена подібністю листя рослини до козячої борідки. Пор. гуц. *коз'ача борода* 'холодок лікарський Asparagus officinalis L.' [19 № 99], схслобж. *козобородн'ік* 'козельці великі, к. українські Tragopogon major Jacq., Т. Ucrainicus Artemcz.' [25 № 77].

VIII. Соматизм *волосся* (псл. **vol'sь* – 6, I, 421) входить до складу номенів *во́лос* (Олейник Вн.) 'повитиця європейська Cuscuta europaea L.', *надіволос* (Уж., Мк., Ір., Тч., Рх., окр. гов. Вн., Хс. р-нів) 'хвощ польовий Equisetum arvense L.', (Чорнотисів Вн., Хс., Тч.) 'кульбаба лікарська Taraxacum officinale T. Webb. Ex Wigg.', (окр. гов. Хс., Тч. р-нів) 'нечуївітер волохатенький Hieracium pilosella L.', (Підгоряни Мк.) 'плаун булавовидний Lycopodium clavatum L.', *волоснік* (Загаття Ір.) 'нечуївітер волохатенький Hieracium pilosella L.', (Великі Лучки Мк.) 'аїр тростининовий Acorus calamus L.'.

В основі цих назв лежить зовнішня ознака: для листя чи стебел рослин характерна деяка волосистість. Номен *надіволос* є первинним для 'хвоща польового'. Ізгласа назви продовжується у гуц., бук., бойк. гов. [19 № 62].

Похідними від діал. *пéлехи* 'скуйовджене волосся на голові' є номен *ба́бини пéлехы* (окр. гов. Ір.), *пелешк'бі* (Кушниця Ір.), *пелешнік* (Ужок В.Бр.) 'плаун булавовидний Lycopodium clavatum L.'. В основі цих назв – структура листя, яке подібне до пасма волосся (пелехів). Означення *ба́бин* вказує на колір рослини, що асоціюється із сивим волоссям. Пор. ще назву *пелехá* 'т.с.', зафіксовану на Донеччині [19 № 94].

IX. Семему 'живіт' представляють у закарп. гов. назви *черево*, *черевá* (псл. *červo – 11, 311). Цей компонент входить до складу номенів *чирівниц*' (окр. гов. Мк., Ір. р-нів), *черевец*' (окр. гов. В.Бр., Пр., Хс. р-нів) 'грицики звичайні *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic.', (Зняцево Мк.) 'анемона дібровна *Anemone nemorosa* L.', *червѣц*' (окр. гов. В.Бр., Ір. р-нів), *череўнік* (окр. гов. Хс.) 'перстач прямостоячий, калган *Potentilla erecta* (L.) Hampe', *почереўкы* (Сокирниця Хс.) 'родовик лікарський *Sanguisorba officinalis* L.'

В основі цих назв лежить використання рослини у лікарській практиці (при захворюваннях шлунку). Назва *черевец*' фіксується і в інших укр. гов., зокрема гуц., на означення *Cuscuta*, *Stellaria media* [4, 210; 27, 304]. Пор. ще біл. *чарвец*, *чарвічнік* 'грицики звичайні' [8, 30].

X. Заслуговують на увагу назви частин тіла, які служать для пересування або схоплювання. Так, компонент *рука* (псл. *rŭka* – 6, V, 137) входить до складу атрибутивного сполучення *бóжа рúчка* (окр. гов. Уж., Ір.) 'борщівник європейський *Heraclium sphondylium* L.'. Назва утворена в результаті перенесення назви 'першоцвіту весняного *Primula veris* L.'. На означення 'першоцвіту' фіксується ще й у бук., зхполіс., середньонадніпр., степ. гов. [19 № 43]. Пор. ще гуц. *рукá Бóжа* 'борщівник європейський *Heraclium sphondylium* L.' [16, 169].

Компонент *нога* (псл. *noga* 'нога' – 6, IV, 108) входить до складу атрибутивного сполучення *гúс'ач'і нúж'ки(-ы)* (Бобовище Мк.) 'перстач гусячий, гусяча лапка *Potentilla anserina* L.'; 'перстач прямостоячий, калган *P. erecta* (L.) Hampe'. Назва мотивується специфічною будовою листя рослини, що асоціюється з лапкою птаха. Пор. чes. *husí nožka* '*Potentilla anserina*' [35, 103].

Соматизм *ніготь* (псл. *nogŭť/nokŭť* 'ніготь, кіготь' – 6, IV, 96) входить до складу номенів *наг'ід'м'кі (-ы)* (*наг'уд'м'кі(-ы)*) (окр. гов. В.Бр., Уж., Мк., Ір., Вн., Хс. р-нів, Рх.), *наг'ід'м'кі (-ы)* (окр. гов. Пр., Ір., Вн. р-нів, В.Бр., Мж.), *но(с)хтики (-ы)* (Великий Березний, Пр., Уж.) 'нагідки лікарські *Calendula officinalis* L.', (окр. гов. Пр., Тч. р-нів) 'кларварія гроновидна *Clavaria botrytis* Pers.', *пазнóхтики* (Пацканьове Уж.) 'нагідки лікарські *Calendula officinalis* L.'

Назви мотивуються подібністю сім'янок квітчи чи шапки гриба до нігтів (кігтів) тварини [35, 254]. І.Сабадош реконструює номен *ногътъкъ (мн. *ногътъки) *Calendula* < *ногътъкъ (*ногътъкі) id., що зберігся в усіх східно- і західнослов'янських мовах, крім, мабуть, верхньолужицької. Повсюдно поширений у слов'ян культивований вид *Calendula officinalis*, що завезений як ефективна лікарська рослина з Південної Європи порівняно пізно: ст. пол. *nogtek*, *nogietki* id. відзначається з 1472 р. Можливо, у слов'ян номен *ногътъкъ означав дикий вид нагідок, зокрема *C. arvensis*, який споконвіку зростає на їх батьківщині і для якого, за свідченням В.Махека, ст. чes. *negtek* уживається із стародавніх часів [35, 259]. Видно, пізніше ця

назва була перенесена на завезений культивований вид *C. officinalis* [21, 55].

Ізоглоса назви *наг'ід'м'кі (-ы)* продовжується у схполіс., середньополіс. та схслобож. гов. на означення *Trifolium spadiceum*, *Bellis perennis*, *Calendula officinalis* [15, 117; 26, 94; 27, 158]. Пор. ще чes. *paznehty* 'копито' [35, 254], а також у знач. *C. officinalis*: рос. *ноготки*, біл. *наготкі*, *нагаткі*, *нагоди*, *ногцікі* [8, 27], слц. *nahátka*, *nohatka* [34, с. 332, 334], чes. *pahnostky*, *pahnostky*, *nahátka*, *nahetky*, *nehtik*, *nechtik* [35, 254], пол. *nogietek*, *nagietek*, *nogetki*, *nogtek* [36, 151].

Соматизми *палець* (псл. *palŭ*, *palŭсь* 'палець' – 6, IV, 263) входить до складу назви *пáл'чику* (окр. гов. В.Бр., Уж. р-нів) 'кларварія гроновидна *Clavaria botrytis* Pers.'. В основі мотивації лежить подібність гриба до відповідної частини людського тіла. Поширена ще й на означення *Geranium silvaticum* [20, 68], у схслобож. гов. для 'зіноваті дніпровської *Chaamaecytisus borysthenicus* (Grun.)' [26, 57].

Використання компонента *перст* (псл. *p'rstŭ* 'палець' – 6, IV, 354) у складі назв *пѣрстикы* (Мж., Сокирниця Хс., Тч.), *перстиковáн'ц'і* (Синевир Мж.) 'кларварія гроновидна *Clavaria botrytis* Pers.' пояснюється зовнішньою подібністю реалій. Пор. у знач. *C. botrytis*: с.-х. *прстеци*, *прстићи*, *прстки* [18, 129].

Соматизм *коліно* (псл. *kolĕno* – 6, II, 513) входить до складу назви культивованої рослини *кол'іну'ата* (Бородівка Мк.) 'нарцис білий *Narcissus poeticus* L.'. Назва є закарп. регіоналізмом і утворена внаслідок переосмислення демінутива на основі подібності рівних листків і стебла рослини з відповідною частиною людського тіла.

XI. Соматизм *шия* входить до складу атрибутивного сполучення *ракові шійки* (Ділове Рх.) 'гірчак зміїний *Polygonum bistorta* L.'. Назва зумовлена формою кореневища рослини, яке нагадує ракову шийку. Поширена також у середньо- та схполіс., середньонадніпр., схслобож. та степ. гов. [19, № 12; 25 № 138]. Причому у схслобож. гов., крім названої вище рослини, вживається і на означення 'півників болотних, п. німецьких, п. сибірських *Iris pseudacorus* L., *I. germanica*, *I. sibirica*' [25 № 127].

XII. До назв органів внутрішньої секреції належить лексема *печінка* (похідне утворення від *пекти*, первинне значення 'смажена печінка' – 6, IV, 364). Цей соматизм входить до складу фітономенів *пе'ч'іночниц'а* (окр. гов. Пр., Ір., Хс., Рх. р-нів, Вл.) 'печіночниця звичайна *Hepatica nobilis* Garsault', (Кобилецька Поляна Рх.) 'перстач гусячий, гусяча лапка *Potentilla anserina* L.', *печ'іночник* (Усть-Чорна Тч., Торун Мж.) 'парило звичайне *Aggrimonia eupatoria* L.'

В основі виникнення назви *пе'ч'іночниц'а* 'печіночниця звичайна' лежить використання рослини при захворюваннях печінки та подібність її листків до печінки людини. Фонетичний варіант *печіночниц'а* зафіксований у с.Подвірки Харківської області [19 № 92]. Пор. ще рос. *печеночница*

‘т.с.’ [14, 49]. Використанням рослини у лікарській практиці зумовлена назва *печ’іночник* (Усть-Чорна Тч., Торун Мж.) ‘парило звичайне’.

XIII. До центрального органу кровоносної системи, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг, відносять серце. Соматизм *серце* (псл. *s^brdyce* – 6, V, 222) входить до складу атрибутивного сполучення *сердечна трава* (Туриця Пр.) ‘чина весняна *Lathyrus vernus* (L.) Bernh.’. В основі назви лежить використання рослини при хворобах серця. Назва фіксується у східнословобж. гов. на

означення ‘гвоздики *Dianthus* L.’ та ‘жовтушника *Erysimum*’ [25 № 39, 84].

Як видно з нашого дослідження, елементи людської анатомії лежать в основі значної кількості ботанічних назв в українських закарпатських говірках. Найбільше похідних флоронімів від основи *голова, око* тощо. Типовою моделлю мотивації є зовнішня подібність рослини чи частини рослини до анатомічної частини людини чи тварини, рідше – лікувальні чи отруйні властивості рослин.

Скорочення назв мов, говорів

Біл. – білоруська

Бойк. – бойківський

Болг. – болгарська

Бук. – буковинський

Волин. – волинський

Гуц. – гуцульський

Закарп. – закарпатський

Зхполіс. – західнополіський

Наддністр. – наддністрянський

Півд.-сх. – південно-східне

Поділ. – подільський

Пол. – польська

Псл. – праслов’янська

Рос. – російська

Середньонаддніпр.– середньонаддніпр-янський

Слц. – словацька

Степ. – степовий

С.-х. – сербохорватська

Схполіс. – східнополіський

Схсловобж. – східнословобжанський

Укр. – українська

Чес. – чеська

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: [у 2 т.] / Г. Аркушин. – Луцьк, 2000.
2. Гришина И.П. Из диалектной лексики флоры Рязанской области / И.П. Гришина // Вопросы грамматики и лексики современного русского языка. Ученые записки Рязанского государственного педагогического института. Выпуск кафедры русского языка. – Т. XXV. – Рязань, 1959. – С. 187–254.
3. Горбач О. Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізі й Ладогів (1965) / О. Горбач // Горбач О. Зібрані статті V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – Т. V. – С. 75–156.
4. Гуцульські говірки: Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
5. Дяченко Н.М. Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.М. Дяченко. – К., 1997. – 18 с.
6. Етимологічний словник української мови: [у 7 т.] / ред. О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
7. Кархут В.В. Ліки навколо нас / В.В. Кархут. – К.: Здоров’я, 1974. – 448 с.
8. Киселевский А.И. Латино-русско-белорусский ботанический словарь / А.И. Киселевский. – Минск: Наука и техника, 1967. – 159 с.
9. Лобур Н.В. Антропометрична метафора в мовній картині світу: типологічна модель: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.В. Лобур. – К., 1997. – 21 с.
10. Материали за български ботаничен речник / [събрани от Б. Давидов и А. Явашев. Допълн. и ред. от Б. Ахтаров]. – София, 1939. – 575 с.
11. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1992. – 416 с.
12. Омельковець Р.С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі / Р.С. Омельковець. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 302 с.
13. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: [у 2-х ч.] / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984.
14. Определитель высших растений Украины / [сост. Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др.]. – К.: Наук. думка, 1987. – 548 с.
15. Осадча-Яната Н. Українські народні назви рослин / Н. Осадча-Яната. – Нью-Йорк: Академія наук у США, 1973. – 173 с.

16. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О.Піпаш, Б.К.Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
17. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / В.М.Русанівський. – К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
18. Сабадош І.В. Украинские названия клевера лугового (*Trifolium pratense* L.) и их параллели в других славянских языках / И.В.Сабадош // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1981. – М.: Наука, 1984. – С. 65–83.
19. Сабадош І.В. Атлас ботанічної лексики української мови / І.В.Сабадош. – Ужгород, 1999. – 104 с.
20. Сабадош І.В. Українсько-румунська інтерференція в галузі народної ботанічної номенклатури / І.В.Сабадош // XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 130–131.
21. Сабадош І.В. Формування української ботанічної номенклатури / І.В.Сабадош. – Ужгород, 1996. – 192 с.
22. Симоненко Л.О. Агросфера і розрив-трава / Л.О.Симоненко // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1981. – Вип. 20. – С. 65–69.
23. Симоновић Д. Ботанички речник имена биљака / Д. Симоновић. – Београд: Издавачка установа српске Академије наука, 1959. – 509 с.
24. Скаб М.В. Исторична змінність мовного вираження українського концепту “душа” / М.В.Скаб // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2006. – № 2. – С. 239–244.
25. Скорофатова А.О. Атлас назв корисних рослин в українських східнословобожанських говірках / А.О. Скорофатова. – Луганськ, 2009. – 316 с.
26. Скорофатова А.О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнословобожанських говірках / А.О. Скорофатова. – Луганськ: Елтон-2, 2009. – 369 с.
27. Словник ботанічної номенклатури. – Харків: Держ. вид-во України, 1928. – 313 с.
28. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В.Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
29. Тараненко О.О. Номінація / О.О.Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 417–419.
30. Теля В.Н. Номинация / В.Н.Теля // Языкознание. Большой энциклопедический словарь; [гл. ред. В.Н. Яйцева]. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 336–377.
31. Терехова Д.І. Психолінгвістичні особливості сприйняття соматичної лексики в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Д.І.Терехова. – К., 1997. – 18 с.
32. Ткаченко В.А. Названия руки в развитии лексики индоевропейских языков: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.15 “ Загальне мовознавство” / В.А.Ткаченко. – К., 1991. – 16 с.
33. Языковая номинация. Общие вопросы / [отв. ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева]. – М.: Наука, 1977. – 360 с.
34. Buffa F. Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatury: K histórii slovenského odborného slovníka. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972. – 427 s.
35. Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. – Praha: Nakladatelství Československé akademie ved, 1954. – 366 s.
36. Majewski E. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. – Warszawa, 1894. – Т. II. – 886 s.